

Анатолій Дутчак

Аналіз Рішення Великої палати Європейського суду з прав людини у справі «Профспілка «Добрий пастир» (Sindicatul Pastorul cel bun, № 2330/09) проти Румунії»

Аналізується Рішення Великої палати Європейського суду з прав людини у справі Профспілка «Добрий пастир» проти Румунії. Аналіз ведеться з позиції відношення держави і релігійних організацій, порівняння світського і канонічного права, досліджуються причини і джерела конфлікту.

Ключові слова: Європейський суд з прав людини, релігійна організація, цивільне право, канонічне право

Рішення Великої палати Європейського суду з прав людини у справі «Профспілка «Добрий пастир» (Sindicatul Pastorul cel bun, № 2330/09) проти Румунії», в якому Верховна інстанція ЄСПЛ скасувала рішення третьої секції Суду від 31 січня 2012 року і встала на захист принципу автономії релігійних організацій від держави (Європейська конвенція прав людини, ст.9) є дуже цікавим для аналізу, з юридичного погляду, документом. У новому рішенні визнається право держави відмовляти в юридичній реєстрації антиканонічним структурам у складі канонічної церкви. Тим самим було підтверджено право Румунської Церкви влаштовувати своє внутрішнє життя відповідно до канонічних правил без втручання державних органів з боку антиканонічних груп.

Історія питання відображає ситуацію, коли 4 квітня 2008 р. група з 35-ти православних священнослужителів і мирян («група 35-ти»), що працюють в митрополії Олтенії (південно-західний регіон Румунії), зробила спробу створити профспілку «Добрий пастир». Згідно з проектом статуту її мета полягає «у поданні та захисту професійних, економічних, соціальних і культурних прав та інтересів кліриків і мирян, членів профспілки, в їхніх стосунках з церковною ієрархією і Міністерством культури і культів Румунії». 22 травня 2008 р. суд першої інстанції міста Крайова дозволив юридичну реєстрацію профспілки. Суд взяв до уваги той факт, що священнослужителі і світський персонал Церкви виконують свої обов'язки в рамках трудового договору, що дозволяє їм скористатися правом на створення профспілки відповідно до трудового законодавства для

всіх найманих працівників. Архієпископія Крайова оскаржила прийняте рішення в суді, посилаючись на те, що створення даної профспілки не було благословлено єпископом, а тому суперечить статуту Румунської Православної Церкви, зареєстрованому в органах влади. Остаточне рішення суду департаменту Долж (Dolj) було винесено 11 липня 2008 р. на користь позивача – архієпископії, а юридична реєстрація профспілки була анульована. Після цього ініціативна група по створенню профспілки 30 грудня 2008 р. подала скаргу до Європейського суду з прав людини, яка була зареєстрована за № 2330/09. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Профспілка «Добрий пастир» проти Румунії» було винесено 31 січня 2012 р. Тоді міжнародна судова інстанція визнала, що відмова румунської влади реєструвати профспілкову організацію священнослужителів Румунської Православної Церкви, створену всупереч канонічним правилам, суперечить свободі зібрань та створення асоціацій, гарантованої статтею 11 Європейської конвенції з прав людини. Крім того, румунська держава повинна була виплатити «профспілці» священників 10 тисяч євро.

У кінці квітня 2012 р. Румунія оскаржила це рішення і направила апеляцію до Великої палати Суду, яка була прийнята до розгляду та 9 липня 2013 р. опубліковано рішення Великої палати Європейського суду з прав людини у справі «Профспілка «Добрий пастир» (Sindicatul Pastorul cel bun, № 2330 / 09) проти Румунії». Як видно з перших реакцій на публікацію цього документа, рішення повністю не задовольняє всі сторони конфлікту і є компромісом, який відображає поділ думок всередині Суду з приводу взаємодії суспільства і релігійних організацій. Наприклад, шестеро суддів, включаючи голову Суду, склали окрему думку, в якій вони стверджують, що створення профспілки без благословення священноначалія не завдає шкоди Церкві.

Чим же викликаний такий компроміс? Ризикну припустити, що рішення Великої палати, а також відсутність однакості серед суддів, які ухвалюють рішення, викликане не формулюваннями Європейської конвенції з прав людини, а своєрідністю відносин між Румунською Православною Церквою і державою Румунія. Юридично Румунська Православна Церква не була відділена від держави. Румунська Конституція 1965 р. проголошувала лише відділення школи від Церкви (ст. 30). Відповідно до декрету «Про загальний устрій релігійних сповідань» Церква мала право створювати благодійні організації, релігійні товариства, вести видавничу діяльність, володіти рухомим і нерухомим майном, користуватися державними субсидіями та дотаціями для духовенства і викладачів

релігії. Церква визнається юридичною особою. Новий Статут Румунської Православної Церкви прийнятий Синодом Церкви в листопаді 2007 р. і визнаний постановою Уряду № 53 від 16 січня 2008 р. Держава надає Церкві значну матеріальну допомогу і відпускає великі кошти на відновлення та охорону релігійних пам'яток, на єпархіальні і патріарші центри. Держава видає заробітну плату викладачам Богословських інститутів. Клір частково утримується на кошти також від держави і звільняється від військової повинності. При цьому на священників поширюється трудове право і це підтверджується судовою практикою. Рішенням від 19 вересня 2005 р. Вищий суд визнав себе компетентним розглядати законність звільнення або виходу на пенсію православних священників як працівників православної Церкви, на яких поширюються загальні норми соціального забезпечення та положень у сфері соціального страхування. Уже в іншій справі Рішенням від 4 лютого 2010 р. Вищий і касаційний суд, розглядаючи скаргу православного священника на відмову Трудової інспекції проконтролювати дотримання трудового права єпархією (його роботодавцем), підтвердив правильність відмови, визнавши, що в питаннях внутрішньоцерковної дисципліни застосовуються виключно внутрішні церковні установлення. При цьому дві профспілки, що включають священнослужителів, вже діють в Румунії. Створені вони були для ведення діалогу з державними службами з питань забезпечення прав священнослужителів і мирян, зайнятих у церковних структурах, у сфері соціального захисту (пенсії, соціальне страхування, медичне обслуговування). Такі відносини між Румунською Православною Церквою і державою Румунія можна назвати як своєрідний суспільний договір, при якому Церква у внутрішній діяльності користується деякими світськими нормативно-правовими актами і, своєю чергою, держава організовує свою діяльність з урахуванням норм канонічного права. Це підтверджується вже тим, що конфлікт, який розпочався всередині Церкви, Церква винесла на світські суди, незважаючи на те, що всі такі конфлікти вирішуються виключно внутрішніми методами: «А ви, коли маєте життєве, то ставите суддями нічого не значущих у Церкві. На сором вам кажу: невже нема між вами ні одного мудрого, щоб він міг розсудити між братами своїми?» (1 Кор. 6, 1-5). Адже на тій останній стадії розбирань, які передували позовам, достатньо було, враховуючи вичерпність внутрішніх методів, просто відлучити священників від Церкви. Така своєрідність державно-церковних відносин, нерозуміння кордону та меж світського та канонічного права неминуче призводить до конфліктів. В самому Рішенні місцем, що викликає найбільше суперечок, є пункт 159 Рішення. На думку Суду, якщо виникає загроза втручання в право на свободу асоціацій,

релігійні організації мають право на власну думку стосовно будь-якої колективної діяльності своїх членів, якщо вона підриває автономію організації, і ця думка повинна поважатися національними органами влади. Проте голосливе твердження релігійної громади про те, що є фактичні чи потенційні загрози її автономії, не є достатнім. Релігійні громади повинні доказувати в кожному конкретному випадку, що ризик є реальним і істотним і що втручання в свободу об'єднання в профспілку є необхідним, щоб позбутися цього ризику, і не переслідує інші цілі. Національні суди повинні забезпечити виконання цих умов шляхом поглибленого дослідження обставин справи для розумного збалансування інтересів сторін.

Тобто в самому Рішенні, намагаючись врегулювати конфлікт в рамках цього своєрідного внутрішньодержавного договору, ЄСПЛ немовби вивів формулу утворення профспілкових організацій священників і мирян, яка повинна застосовуватися при існуючих в Румунії відносинах Церкви і держави. Ця формула для таких організацій вводить ніби подвійну легалізацію. Перша, офіційна легалізація, проводиться державними органами на відповідність статуту організації конституції держави та спеціальному, профспілковому, закону. Порядок другий легалізації не прописаний ніде, але він тепер, після рішення Великої палати, присутній незримо і відповідно до нього, в країнах, де держава і Церква допускають оформлення трудових відносин для священників, статут профспілкової організації священників і мирян не повинен містити положень, що підривають автономію релігійної організації. Відповідно до цього релігійні організації мають право подавати позови до держави, яка легалізувала таку організацію, до священників та мирян, які створили подібну профспілку, і суди вправі такі позови розглядати. При цьому з необхідністю світські суди будуть приймати ухвалу, виходячи з оцінки відповідності статуту профорганізації нормам канонічного права. Нарікання представництва Російської Православної Церкви в Страсбурзі на те, що в новому рішенні ЄСПЛ зробив ряд застережень, які вступають у протиріччя з розумінням автономії релігійних організацій і що Суд також висловив недопустиму згоду з можливістю світськими судами розглядати конфлікти всередині кліру з питань канонічного права є справедливими¹. Але треба розуміти, що Суд виходив з різноманіття відносин релігійних організацій з державою, з відмінностей конституційного ладу різних держав і також з розуміння, що в першу чергу ті питання, які піднімає представництво РПЦ у Страсбурзі, повинні бути правильно врегульовані самою державою і релігійними організаціями. Таке рішення ЄСПЛ і закиди про його недосконалість стали можливими через невідповідність задекларованих в конституції відносин

держави і Церкви і реального стану в світському і канонічному праві. Внаслідок незрілості як світського, так і церковного права відсутня межа між ними, виникають ситуації конкуренції. Причому як у Румунії, так і в нашій державі. У зв'язку з цим звернемо увагу на текст виступу І. В. Понкіна «Про наявність правових підстав для направлення справи «Профспілка «Добрий пастир» проти Румунії (скарга № 2330/09) на розгляд Великої Палати Європейського суду з прав людини». Текст був представлений 7.07.2012 р. в Страсбурзі в Раді Європи на семінарі «Автономія Церкви в недавніх постановах Європейського суду з прав людини» і повністю приведений на сайті представництва РПЦ у Страсбурзі². За твердженням доповідача, розглядаючи дану справу, Європейський суд здійснив логічну помилку, ігноруючи відомий правовий принцип, згідно з яким спеціальна правова норма (в даному випадку внутрішні встановлення релігійної організації), що регулює конкретне правовідношення, має пріоритет у юридичній силі перед загальною правовою нормою - норми законодавства про трудові відносини. Дійсно, цей правовий принцип застосовується при конкуренції норм права. Але застосування його в цьому випадку глибоко помилкове, бо за своєю суттю канонічне право правом не є. По самому загальному, універсальному визначенню право - це один з видів регуляторів суспільних відносин. Це визначення нашого світу, світу світської науки і світського права. І ось мовою нашого світу, якщо ми визнаємо існування іншого світу, відокремленого конституційним принципом світу релігії, канонічне право разом з обрядом, літургією створює віруючого і суспільні відносини, в яких він бере участь. Я підкреслю - мовою наших понять, бо, за твердженням Церкви, зрозуміти канонічне право можна тільки у вірі. Залишаючись в полі нашого світу, необхідно зауважити, що Заповіді Декалогу, які, на переконання віруючого, є внутрішнім виміром канонічного права³, не є юридичними нормами. Адже восьма заповідь «не вкради» дана не для охорони приватної власності, шоста заповідь «не убий» дана не для охорони людського життя. Усі заповіді, разом з тими, що накладають не тільки зовнішні зобов'язання, а й зобов'язання щодо совісті, дані людині для того, щоб вона у вірі їх немов заново відкрила. З погляду світської філософії феномен людської віри виникає на підставах, причиною яких є вони самі, поза собою підстав вони не мають. Тобто ці істини віри тавтологічні, не створюються один раз назавжди, а повинні створюватися кожного разу заново. Причому створення, відкриття заповідей в собі збігається зі «створенням» віруючого і розуміється як друге народження. Внаслідок цього, порушивши їх, вкравши або вбивши, віруючий знищує свою внутрішню особистість, знищує самого себе. Виходячи з цього, освічений

законодавець (а в ідеалі це має бути віруючий законодавець) повинен ретельно уникати зіткнення світського та канонічного права, конкуренції їх норм. Але сказати це легко, а здійснити в умовах пострадянського законодавства дуже важко.

Якими в уяві законодавця є релігійні організації-юридичні особи?

Розуміння цього нам дає ст. 117 Цивільного кодексу РФ, яка хоч і не має відповідників в Цивільному кодексі України, але відображає спільну позицію, своєрідне розуміння природи Церкви і релігійних організацій законодавцями обох країн. Прочитуємо на мові оригіналу.

Стаття 117 Цивільного кодексу РФ: *«Общественными и религиозными организациями (объединениями) признаются добровольные объединения граждан, в установленном законом порядке объединившихся для удовлетворения духовных или нематериальных потребностей».*

Термін «релігійні потреби» вживається в базовому Законі України «Про свободу совісті та релігійні організації», а також в останньому проекті нової редакції Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», розробленому Держкомнацрелігії та поданому до Кабінету Міністрів України у листопаді 2010 р.

Визначення терміна «потреби» в Цивільному кодексі немає, і для розуміння того, що вкладено в цей термін, можна звернутися до підручників з психології чи економічного словника. В підручниках з психології ми знайдемо, що людська потреба – це напружено активно-спонукальний стан індивіда, створюваний випробовуванням ним неоліком в об'єктах, необхідних для його існування і розвитку. Потреба виникає в силу нестатку, потреби різноманітні, тому що людина живе та діє у світі людських відносин і об'єктів. Навряд чи станемо ми прагнення спілкування з Богом ставити в один ряд із потребами, які виникають в світі людських відносин, об'єктів і бажань. Спілкування з Богом можна також назвати духовною потребою, але різниця між нею і духовними потребами, визначення яких наводять підручники з психології, така ж, як різниця між ходінням в театр чи на виставку і відвідуванням храму.

В економічному словнику читаємо: *«потребности – это одна из фундаментальных категорий теоретической и прикладной экономики. Это виды продукции, товаров; услуг, вещей, в которых нуждаются люди, которые они желают, стремятся иметь и потребляют, использовать. К потребностям относят не только то, что приносит пользу, крайне необходимо для жизни, но и реальные запросы на предметы, которые могут оказаться вредными для здоровья, но потребляются людьми в силу сложившихся привычек и получаемого удовольствия, удовлетворения. Потребности разделяются на*

биологические и социальные, последние обусловлены общественной природой человека. Кроме того, различают насыщаемые, имеющие четкий предел, и ненасыщаемые потребности, стремление удовлетворить»⁴.

Перекладаючи і застосовуючи ці визначення до термінології цивільного права, законодавець конструює термін «релігійні потреби», прирівнює їх до духовних або нематеріальних потреб і реалізує для релігійних організацій схему, описану в ст. 901 Цивільного кодексу. Для кращого розуміння деталізуємо цю схему.

Духовні, або нематеріальні потреби у розумінні наведених вище визначень і у розумінні цивільного права – це потреби, які задовольняються споживанням нематеріальних благ, що є об'єктами цивільного права. Всі об'єкти цивільного права мають визначення в цивільному праві, в Цивільному кодексі України ці визначення містяться в статтях 177 і 199. Об'єкти цивільних прав діляться на речі, майно, цінні папери і нематеріальні блага. Ті об'єкти цивільних прав, які можуть вироблятися і споживатися, називаються матеріальними (речі, майно, цінні папери), ті об'єкти цивільних прав, які можуть споживатися тільки під час надання послуги - називаються нематеріальними або духовними. Наведемо визначення терміна «послуги». Згідно з коментарем до Цивільного кодексу України, послуга – «це дія, вчинок, що дає користь, допомогу іншому» або «діяльність підприємств, організацій та окремих осіб, виконувана для задоволення чийх-небудь потреб, обслуговування».

І тоді, знову ж таки у розумінні законодавця, релігійна організація, яка визначена в ст.7 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» – це громадська організація-юридична особа, що пройшла реєстрацію згідно з законодавством, суб'єкт господарської діяльності, який, для задоволення релігійних потреб, надає послуги замовникам-віруючим, що споживаються в процесі певної дії або здійснення певної діяльності і які мають ціну або ціну можна встановити.

Зауважимо, що законодавцеві, який збудував таку схему і ставив ціллю з її допомогою регулювати «створення й діяльність» релігійних організацій, не вистачає трохи здорового глузду й почуття гумору, специфічного юридичного почуття гумору. Адже по суті ставилося завдання регулювати діяльність, яка почалася й сформувалася раніше держави, громадянами якої є самі законодавці. Раніше навіть народження мови, якою законодавець видавав текст Конституції й відповідних законів. Причому й західний конституційний принцип відділення релігійних об'єднань від держави, механічно перенесений у Конституцію України, законодавець відносить до тих же принципів, які регулюють «створення й діяльність». Тоді як

зміст ст.35 Конституції, крім ствердження невтручання й незалежності держави й релігійних об'єднань, має інший, більш важливий аспект – визнання автономії релігійних об'єднань. Причому принцип невтручання й незалежності є додатковим і залежним від принципу автономії. Тому ст.35 не регулює «створення й діяльність» заборонаю на втручання, а просто констатує факт існування на території держави утворення зовсім іншої природи, ніж сама держава, створеного раніше, ніж сама сучасна держава з її Конституцією і учасниками цього утворення є громадяни цієї ж держави. Слово «автономія» необхідно використовувати в сучасному змісті, тобто система автономна, якщо вона сама встановлює власні придатні закони, живе за цими законами, постійно їх відновляючи. Тобто релігія визнається складною формою життя і навіть сама Церква називає себе Особистістю, Організмом. Виходячи з цього, можна сказати, що конституційний принцип невтручання також констатує неможливість законоподібного втручання без взаємної деформації реальностей державного і церковного життя, у нашому випадку реальностей світського й канонічного права. Тому грамотна побудова відносин Церкви й держави починається з діалогу між державою й Церквою, з уміння слухати й розуміти один одного. Очевидно, що складно вимагати такого вміння від сучасного пострадянського чиновника або законодавця. Але якщо феномен релігії для них складний і незрозумілий, то можна хоча б вести діалог з віруючим або просто його почути і спробувати зрозуміти. Адже дієздатні віруючі громадяни, що об'єдналися в релігійну організацію, не ставили мету створити юридичну особу приватного права. Вони не мали намірів створити громадську організацію, яка буде представляти й захищати їхні інтереси, надавати послуги або сприяти спільному віровизнанню й поширенню віри. Навіть у більшості випадків, на їхнє глибоке переконання, не вони її створювали й називати їх «засновниками» це принаймні святотатство. Об'єднавши майно, вони не ставили ціль створити нову приватну власність. І тут законодавцеві або правознавцеві досить просто відкрити будь-який підручник цивільного права й на перших сторінках прочитати, що підставами виникнення цивільних правовідносин є життєві обставини, іменовані юридичними фактами. Далі читаємо, що юридичні факти - факти реальної дійсності, з якими чинні закони й інші правові акти зв'язують виникнення, зміну або припинення цивільних прав і обов'язків, тобто правовідносин. Юридичні факти різноманітні й класифікуються на різних підставах. За ознакою залежності від волі суб'єктів вони підрозділяються на дії й події. У діях проявляється воля суб'єктів - фізичних і юридичних осіб. Тут зупинимося й виділимо. В основі цивільного права лежить головний фундамент – автономія волі учасників приватноправових відносин, тобто їхній вільний розсуд щодо того, чи вступати їм у майновий оборот, з яким саме контрагентом і на яких умовах. Такі рішення учасники ухвалюють вільно, зі

своєї ініціативи, на свій ризик і під власну майнову відповідальність. Вони також самі вирішують, чи здійснювати приналежні їм права. І от за таких обставин, всупереч реальному волевиявленню громадян, законодавець намагається назвати цивільними правовідносинами відносини, у яких немає юридичних фактів, з якими цивільне право зв'язує виникнення самих цивільних правовідносин. Розділивши релігійні об'єднання на два види – релігійні групи й релігійні організації, законодавець створив штучний поділ, якого в Церкві немає. Віднісши створення й регулювання діяльності релігійних організацій до цивільного права, законодавець фактично створив нормативний акт, основні частини якого, що стосуються утворення й діяльності релігійних організацій, можна визначити як мертві. Мертві, порожні норми, які не використовуються ні державою, ні самими релігійними організаціями, усі аспекти утворення й діяльності яких повністю врегульовані канонічним правом(!). Цю своєрідну творчість можна назвати чиновницьким наївним богохульством, протистояти якому в Церкві немає ні фізичних, ні інтелектуальних сил і яке завдає шкоди як світському, так і канонічному праву. Церква уступає, механічно виконує всі ці безглузді приписи із засновниками, цивільними статутами, реєстрацією, юридичними особами з приватною власністю, фінансовими й статистичними звітами й продовжує своє життя згідно з внутрішніми нормами. Тобто в країні ніби існують дві церкви – реальна, з життям відповідно до канонічних норм й інша, бутафорська, створена тільки на папері на угоду цій неприродній суміші цивільного й канонічного права.

І ця бутафорія, нежиттєвість норм стає очевидною тільки тоді, коли ними дослівно намагаються користуватися, тобто в конфліктних ситуаціях.

¹ Представительство Русской Православной Церкви в Страсбурге <http://strasbourg-geor.org/?topicid=1054>

² Представительство Русской Православной Церкви в Страсбурге <http://strasbourg-geor.org/?topicid=915>

³ Ліберо Джерозе. Церковне право / Ліберо Джерозе. – Львів : Свічадо, 2001. - С. 18.

⁴ Райзберг Б. А. Современный экономический словарь / Райзберг Б. А., Лозовский Л. Ш., Стародубцева Е. Б. – 2-е изд., испр. – М.: ИНФРА-М, 1999.

SUMMARY

Anatoliy Dutchak

Analysis of the judgment of the Grand Chamber of the European Court of Human Rights in the case of Sindicatul «Prstorul cel Bun» v. Romania

The judgment of the Grand Chamber of the European Court of Human Rights in the case of Sindicatul «Prstorul cel Bun» against Romania is analyzed. Analysis is conducted in terms of relations between the state and religious organizations, comparing civil and canonical law, examining causes and sources of the conflict.

Keywords: European Court of Human Rights, religious organization, civil law, canon law